

**МЕХАНИЗМИ ТАЪСИРИ
РАВАНДҲОИ ТАВАРРУМ БА
ВАЗЪИ ИҚТИСОДӢ ВА
ИЧТИМОИИ КИШВАР**

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт, д.и.иқтисодӣ, проф.,
Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
(Тоҷикистон, Душанбе); **Раҳматова Нарғиз
Муҳаммадҷонона**, сармуаллимаи кафедраи қори бонкӣ
МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров», (Тоҷикистон,
Хуҷанд)

**МЕХАНИЗМ ВЛИЯНИЯ
ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И
СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
СТРАНЫ**

Хушвахтзода Кобилҷон Хушвахт, д.экономических
наук, проф., Президент Национальной академии наук
Таджикистана (Таджикистан, Душанбе); **Раҳматова
Нарғиз Муҳаммадҷонона**, старший преподаватель
кафедры банковского дела ГОУ «ХГУ имени акад.
Б.Ғафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**THE MECHANISM OF THE
INFLUENCE OF INFLATIONARY
PROCESSES ON THE ECONOMIC
AND SOCIAL SITUATION OF THE
COUNTRY**

Khushvaktzoda Kobiljon Khushvakt, Doctor of Economic
Sciences, Professor, President of the National Academy of
Sciences of Tajikistan (Tajikistan, Dushanbe),
E-mail:kobil_barfievd@mail.ru; **Rakhmatova Nargiz
Muhamadzhonovna**, Senior Lecturer of the Department of
Banking, SEI "KhSU named after acad.B. Gafurov"
(Tajikistan, Khujand), **E-mail:nargiz.rahmatoval@mail.ru**

Вожаҳои калидӣ: системаи иқтисодӣ, таваррум, танзим, оқибат, сатҳи таваррум, сиёсати пулию қарзӣ, таваррум, равандҳои таваррум, беқурбшавии асёр

Механизмҳои асосии таъсири равандҳои таваррум ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар баррасӣ шудаанд. Зикр шудааст, ки таваррум яке аз мушкилоти тезтунди иқтисоди муосири ватанӣ боқӣ мемонад, ки ба рушди устувори иқтисодии кишвар монеъ мешавад. Собит гардидааст, ки оқибатҳои таваррум мураккаб ва гуногунанд. Суръати пасти он ба болоравии нарх ва меъёрӣ ғоида таъсир расонида, омилӣ муваққатан эҳёи конъюнктура мебошад. Дар баробари амиқ шудани таваррум он ба мушкилоти ҷиддии тақрористеҳсол табдил ёфта, шиддати иқтисодию иҷтимоии ҷомеаро тезтунд мегардонад.

Ключевые слова: экономическая система, инфляция, регулирование, последствия, уровень инфляции, денежно-кредитная политика, инфляция, инфляционные процессы, девальвация валюты

В статье рассматриваются основные механизмы влияния инфляционных процессов на экономическое и социальное положение страны. Инфляция остается одной из острых проблем современной отечественной экономики, препятствующей стабильному экономическому развитию страны. Автор утверждает, что последствия инфляции сложны и разнообразны. Небольшие ее темпы влияют на рост цен и норму прибыли, являющуюся, таким образом, фактором временного оживления конъюнктуры. По мере углубления инфляция превращается в серьезную проблему для воспроизводства, обостряя экономическую и социальную напряженность в обществе.

Key words: Economic system, inflation, regulation, consequences, inflation rate, monetary policy, inflation, inflationary processes, currency devaluation

This article discusses the main mechanisms of the influence of inflationary processes on the economic and social situation of the country. Inflation remains one of the acute problems of the modern domestic economy, which impedes the stable economic development of the country. The author argues that the consequences of inflation are complex and varied. Its small rates affect the rise in prices and the rate of profit, which is thus a factor in the temporary revival of the conjuncture. As inflation deepens, it becomes a serious problem for reproduction, exacerbating economic and social tensions in society.

Равандҳои таваррумӣ ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таъсири калон мерасонанд. Фаҳмидани механизми ин таъсир ҷузъи ҷудонашавандаи таҳлили иқтисодӣ буда, имкон медиҳад, ки стратегияҳои самараноки мубориза бо таваррум ва кам кардани таъсири манфии онро таҳия намоем.

Нахустин ва равшантарин таъсири равандҳои таваррумӣ паст шудани қобилияти харидории аҳоли мебошад. Баланд шудани нархи мол ва хизматрасонӣ боиси кам шудани молҳои истеъмолии халқ мегардад. Дар натиҷа сатҳи зиндагӣ паст мешавад, ки боиси норозигии аҳоли, афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ ва ҳатто низоъҳои иҷтимоию сиёсӣ мегардад. Ҷанбаи дигар, ки на камтар аз муҳим аст, таъсири манфӣ ба сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ мебошад. Таваррум соҳибқори камтар ҷолиб мекунад, зеро дар бораи арзиш ва даромаднокии сармоягузориҳо

нотуайяни зиёд вучуд дорад. Сохибкорон аз хатарҳо худдорӣ мекунад ва сармоягузори худро маҳдуд мекунад, ки боиси кохиши фаъолияти иқтисодӣ ва рушди эҳтимоли мегардад. Илова бар ин, таваррум пасандозхоро кохиш медиҳад ва ба ин васила дастрасии қарзро барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои нав ва рушди тиҷорат маҳдуд мекунад. Таъсири назарраси равандро таваррум ба низоми молиявии кишвар низ мушоҳида мешавад. Таваррум метавонад боиси номуташаққилии бозори молиявӣ, инчунин ҳалалдор шудани раванди ташаққули арзиши пул гардад. Дар шароити таваррум агентҳои иқтисодӣ бо гум шудани эҳтимоли ба пули миллий рӯбарӯ мешаванд, ки ин метавонад боиси хурӯчи сармоя ва таназзули низоми молиявии миллий гардад. Ғайр аз ин, таваррум боиси аз нав тақсим шудани сарват ва бад шудани вазъи молиявии шахрвандон, махсусан одамони камдаромад мегардад. Аммо бояд ба назар гирифт, ки равандро таваррум на ҳамеша ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар танҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Баъзе иқтисодҳо метавонанд дараҷаи муайяни таваррумро барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва кам кардани қарз истифода баранд. Таварруми назоратшаванда метавонад имкони тасҳеҳ ва тағиротро дар сатҳи макроиқтисодӣ осон кунад.

Ҳамин тариқ, равандро таваррум ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таъсири амик мерасонанд. Оқибатҳои манфии таваррум аз кохиши қобилияти харидорӣ, кохиши сармоягузориҳо ва рушди иқтисодӣ ва ҳалалдор шудани низоми молиявӣ иборат аст. Аммо дараҷаи муайяни таваррумро ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии иқтисодӣ истифода бурдан мумкин аст. Таҳия ва татбиқи сиёсат ва тадбирҳои муҳим аст, ки сатҳи таваррумро зерин назорат гирифта, таъсири манфии онро ба иқтисодӣ ва ҷомеа ба ҳадди ақал расонанд. Оид ба таъсири таваррум ба сатҳи иқтисодӣ дар назарияи иқтисодӣ ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Аз ҷумла иқтисоддон Е.Э.Филлипс [18, с.254-281] дар натиҷаи омӯختани нишондиҳандаҳои садсолаи Англия ба ҳулосае меояд, ки байни таваррум, музди қор ва дараҷаи нархҳо вобастагӣ вучуд дорад. Ба ақидаи ӯ давлат якуҷабора таваррум ва сатҳи бекориро паст карда наметавонад. Дар ҳолати паст кардани сатҳи таваррум сатҳи бекорӣ зиёд мешавад ва баръакс, дар ҳолати паст кардани сатҳи бекорӣ сатҳи бекурбшавии пул меафзояд. Агар давлат кушиши зиёд кардани музди қорро пеш гирад, қобилияти харидорӣ аҳоли зиёд шуда сатҳи нархҳо баланд мегарданд ва сатҳи таваррум меафзояд. Ҳоло бошад, мо нуқтаи назари Филлипсро дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Пӯёии таваррум, музди миёнаи моҳона ва сатҳи нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*
1. Омори солонии Тоҷикистон, 2022.- С.129-132

Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон собит намуд, ки оқибатҳои таваррум аз хусусияти пешбинишавандагӣ ва ё ногаҳонии он вобастаанд. Масалан, агар мо ба 4 соли охири нишондиҳандаҳои расми 1 нигарем, мебинем, ки дар баробари зиёд шудани музди миёнаи меҳнат дар ҷумҳурӣ сатҳи намояи нархҳо ва таваррум низ меафзояд. Яъне, дар соли 2018 андозаи музди меҳнати моҳонаи миёна ба 1233,82 сомонӣ, андозаи намояи нархҳо ба 3,8% ва

таваррум ба 5,4% баробар буд. Дар соли 2021 музди меҳнати моҳонаи миёна ба 1540,84 сомони ё +24,9%, намояи нархҳо ба 9,0% ё +5,2% ва таваррум ба 9,1% ё +3,7% нисбати соли 2018 афзоиш ёфтааст, ки афзоиши ин нишондиҳандаҳо вобастагии таварруму аз нарх, бекорӣ ва музди моҳонаи миёна нишон медиҳад [14].

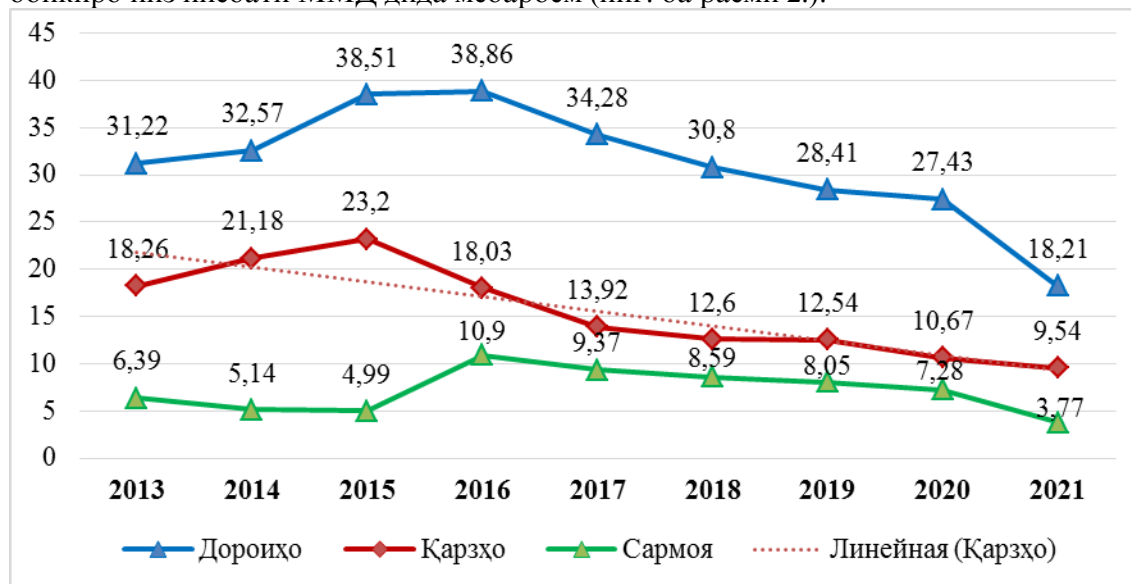
Яке аз натиҷаҳои таварруми пешбинишуда ва ғайриҷашмдошт паст шудани қобилияти харидории пул мебошад. Қобилияти харидории пул ба миқдори молҳо ва хидматҳо барои як воҳиди пулӣ дахл дорад. Агар нархи молу хизматҳо баланд шавад, пас ба ҳамон маблағ метавонад камтар молу хизмат харад. Дар натиҷа, дар баробари боло рафтани сатҳи нархҳои молу хизматҳо, таваррум афзоиш меёбад, ки ин маънои онро дорад, ки одамоне, ки даромади номиналии камтар доранд, метавонанд камтар молу хизмат харидорӣ кунанд, ки даромади воқеии онҳо хоҳиш меёбад. Инфляцияи пуршиддат ба дараҷаи некуахвоӣ махсусан таъсири манфӣ мерасонад, ки ин на танҳо даромади реалиро кам мекунад, балки вазъияти умумии иқтисодиро ҳам бадтар мекунад. Аз ин рӯ, дар шароити таваррум, ки интизор меравад, агентҳои иқтисодӣ метавонанд рафтори худро барои кам кардани зараре, ки дар натиҷаи камшавии даромади воқеӣ расонида мешавад, мутобиқ созанд. Масалан, коргарон метавонанд ба таври ғайриқонуни музди баландтари номиналӣ талаб кунанд ва корхонаҳо метавонанд нархи маҳсулоти худро ба сатҳи пешбинишудаи таваррум мувофиқ кунанд.

Лекин дар шароити таварруми ногаҳонӣ (пешбининашаванда) пастшавии даромадҳои аслиро барои ҳама миёнаравҳои иқтисодӣ баргараф намудан ғайриимкон аст. Бинобар ҳамин оқибати махсуси таварруми ногаҳонӣ азнавтасимкунии даромадҳо ва боигарӣ баромад мекунад. Таварруми ногаҳонӣ баъзе миёнаравҳои иқтисодиро аз ҳисоби дигарон бой мегардонад. Даромадҳо ва боигарӣ аз як миёнарав ба миёнарави дигар мегузаранд:

- аз қарздиҳандагон ба қарзгирандагон. Қарздиҳанда қарзро бо мизони фоизи номиналӣ (R) вобаста аз андозаи даромади аслии дастрасшаванда (мизони фоизи аслии ва суръати таварруми пешбинишаванда) пешкаш мекунад. Дар давраҳои таварруми ногаҳонӣ (пешбининашаванда) қарз гирифтани нисбат ба қарз пешкаш намудан ғайриқонуни аст;
- аз коргарон ба ширкатҳо. Вақте ки таваррум аз сатҳи пешбинишудааш баландтар мешавад, шахсони пулгиранда (коргарон) зарар дида, шахсони пардохткунанда (ширкатҳо) бурд мекунанд. Ширкатҳо дар он ҳолат аз ҳисоби коргарон бурд мекунанд, ки агар таваррум аз сатҳи пешбинишудааш баландтар бошад. Агар сатҳи таваррум аз сатҳи пешбинишудааш паст бошад, он гоҳ коргарон бурд карда, фирмаҳо зарар мебинанд;
- аз одамони даромади устувор дошта ба одамони даромади тағйирёбанда дошта. Одамони даромади устувор дошта, пеш аз ҳама, хизматчиёни давлатӣ ва одамони аз ҳисоби трансфертҳо зиндагикунанда, доир ба афзоиши даромадҳои худ чораҳои андешида наметавонанд, бинобар ҳамин дар давраҳои таварруми ногаҳонӣ, агар индексатсияи пурраи даромадҳо гузаронида нашавад, даромади аслии онҳо босуръат кам мешавад. Одамони даромади тағйирёбанда дошта, афзоиш додани даромади номиналии худ вобаста аз суръати таваррум имконият доранд, бинобар ҳамин даромади аслии онҳо на танҳо кам намешавад, балки афзоиш ёфтаниш мумкин аст;
- аз одамони пасандозҳои дар шакли пулӣ дошта ба одамони пасандоз надошта. Қимати аслии пасандоз баробари афзоишҳои суръати таваррум паст мешавад, бинобар ин боигарии аслии одамони пасандозҳои пулӣ дошта кам мешавад;
- аз калонсолон ба ҷавонон. Калонсолон аз таварруми ногаҳонӣ бештар зарар мебинанд, чунки, аз як тараф, онҳо даромадҳои устувор (нафақа) мегиранд ва, аз тарафи дигар, одатан онҳо пасандози пулӣ доранд. Ҷавонон имконияти зиёд намудани даромадҳои номиналии худро дошта, пасандози пулӣ надоранд ва аз ҳамин сабаб камтар зарар мебинанд.
- аз ҳама миёнаравҳои иқтисодии пулҳои нақд дошта ба давлат. Аз таварруми ногаҳонӣ бо дараҷаи муайян тамоми аҳоли зарар мебинанд. Танҳо як субъекти иқтисодӣ бурд карда метавонад, яъне давлат. Ба муомилот пулҳои иловагиро бароварда (амалӣ гардонии эмиссияи пул), давлат баробари ин ба пулҳои нақд андоз, яъне андозҳои таваррумиро қорӣ мекунад. Даромади давлат аз эмиссияи пул сенораж(сеньораж) номида мешавад. Давлат мол ва хизматҳоро (қиматҳои аслиро) харидорӣ намуда, бо пулҳои беқурбшуда пардохт мекунад. Лекин хароҷоти таваррум барои давлат низ вучуд дорад. Зарари давлат дар он аст, ки дар шароитҳои таваррум аҳоли кӯшиш мекунад, ки пардохтҳои андозро кашол диҳад, дар натиҷа қимати аслии воридшавии андоз (даромади давлат) кам мешавад. Ин ҳодиса дар адабиёти

иктисодӣ самараи Оливер Танзӣ номида шуда, аввалин маротиба дар миёнаи солҳои 1980-ум дар мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ ба назар расида буд.

Ҳоло бошад, мо дар радифи гуфтаҳои боло ҳиссаи нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкиро низ нисбати ММД дида мебароем (ниг. ба расми 2.).

Расми 2. Динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ нисбат ба ММД (бо %) [2, С.77-78, 3, С.84-85]

Тамоюли сатҳи нишондиҳандаҳои расми 2 нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии дорой, қарз ва сармоя нисбати ММД дар соли 2021 рӯ ба таназул аст. Масалан, дар соли 2020 ҳаҷми дорой 27,43%, қарз 10,67% ва сармоя 7,28% нисбати ММД-ро ташакил кардааст. Ин нишондиҳандаҳо дар соли 2021 намуди зеринро доранд: дорой 18,21% ё -9,22%, қарз 9,54% ё -1,13% ва сармоя 3,77% ё -3,51% кам нисбати соли қаблӣ.

Албатта, таҷрибаи кунунии низоми бонкӣ дар Тоҷикистон ва таҳлили нишондиҳандаҳои расми 2 аз он далолат мекунад, ки воситаҳои молиявӣ ҷалбгардидаи бонкҳо қисми калони доройҳои бонкиро ташкил намуда, дар соли 2021 ҳаҷми гардиши ин воситаҳо мутаносибан бо ММД рӯ ба таназул гардиданд. Аз нуқтаи назари илмӣ «*ҳар қадаре, ки ҳиссаи воситаҳои ҷалбгардидаи бонк зиёд бошад, ҳамон қадар имкониятҳои молиявӣ ва низоми фондагирии бонк зиёд мегардад*». Мутаассифона, нуқтаи назари мазкур, ба низоми амалияи бонкҳои Тоҷикистон чандон дуруст нест, чунки таҷриба собит намуд, ки аз меъёр зиёд ҷалб намудани захираҳои (воситаҳои) молиявӣ (махсусан, пасандози аҳоли) ба хавфи шадиди пасандозӣ дар бонкҳо оварда мерасонад. Албатта, дар ин қисмат нуқтаи назари мо ба ҷанбаи назариявӣ «*меъёри муайншудаи талаботи бонк ба воситаҳои молиявӣ ҷалбишуда*» мебошад.

Дар афзоиши пул дар муомилот аҳамияти калидиро дар низоми фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ҳаҷми қарзи бонкӣ мебозад. Ҳар як бонки тичоратӣ дар алоҳидагӣ тибқи дастурамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон сатҳи сифати сандуки қарзиро арзёбӣ менамояд. Арзёбӣ ва таҳлили сифати сандуки қарзӣ дар ҳамаи зинаи бонкҳо гузаронида мешавад, ки ба субъекти идоракунанда имконият медиҳад, то амалиётҳои вобаста ба қарзи бонкиро мустақиман идора намояд. Субъекти идоракунандаи бонк арзёбӣ ва таҳлили сатҳи сифати сандуки қарзиро аз рӯйи гурӯҳбандии намуди қарзҳои пешниҳодшавандаи бонк, аз қабيلي қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои безътимод, қарзҳои шубҳанок мавриди баррасӣ қарор медиҳад (ниг. ба ҷадвали 1).

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар сифати сандуки қарзии бонкҳо қарзҳои хавфнок ва безътимод тайи 9 соли охир зиёд шудааст. Масалан, дар соли 2013 қарзҳои хавфнок ба 176,7 млн. сомонӣ ва қарзҳои безътимод ба 438,4 млн. сомонӣ баробар гардид. Нишондиҳандаҳои мазкур дар соли 2021 рӯ ба афзоиш аст, яъне, қарзҳои хавфнок +15,4% ва безътимод +89,1% нисбати соли 2013 афзоиш ёфтаанд. Албатта, афзоиш ёфтани омили мазкур дар оянда хавфи муфлисшавии бонкҳои тичоратӣ ва хавфи барнагаштани пасандозҳои муштариёро низ ба миён меоварад, чунки бонк ва муштарӣ бо ҳам вобастагии қавӣ дошта, ҳангоми пардохтнопазирии бонк таъсири манфии он ба муштарӣ, ё ин ки амали мазкур мутаносибии чаппаро низ ба миён меорад.

Ҷадвали 1. Сифати сандуқи қарзии банкҳо (млн. сомонӣ) *

Номгӯй	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Сандуқи қарзӣ	7178,2	9396,7	10955,3	9591,6	8307,3	8426,4	9447,9	9448,8	9437,4	+31,5
Қарзҳои қолабӣ	5771,9	7224,0	6767,6	3894,2	4719,5	4989,7	6711,6	5667,6	7530,9	+30,5
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	80,41	76,88	61,78	40,60	56,81	59,22	71,04	59,98	79,8	-0,61
Қарзҳои ғайриқолабӣ	423,4	179,8	1 305,1	1 130,2	557,5	819,7	269,8	312,9	235,9	-44,3
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,90	1,91	11,91	11,78	6,71	9,73	2,86	3,31	2,5	-3,4
Қарзҳои шубҳанок	367,8	99,7	1 128,5	1 022,3	537,3	250,1	41,1	47,3	22,6	-93,9
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,12	1,06	10,30	10,66	6,47	2,97	0,43	0,50	0,2	-4,92
Қарзҳои хавфнок	176,7	620,3	219,2	245,6	349,6	458,3	157,8	307,1	380,6	+115,4
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	2,46	6,60	2,00	2,56	4,21	5,44	1,67	3,25	4,0	+1,54
Қарзҳои беэтимод	438,4	1272,9	1534,8	3299,4	2143,3	1908,5	2267,7	2566,6	1267,2	+189,1
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,11	13,55	14,01	34,40	25,80	22,65	24,00	27,16	13,4	+7,29

**Сарчашма:* Бюллетени омили банкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85; Бюллетени омили банкӣ, 2019. - №12 (293). – С.92; Бюллетени омили банкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.65; Бюллетени омили банкӣ, 2021. -№12 (316). – С.62.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар чандир будани тамоюли нишондиҳандаҳои сифати сандуқи қарзии банкҳо таъсири бухронҳои низомманд барало ба назар мерасад. Мисоли ин гуфтаҳо бухрони солҳои 2015-2016 буда метавонад. Олими иқтисоддон Иқромов Н.Қ. дар ин бора чунин гуфтааст: «*Бухрони солҳои 2015-2016 ба фаъолияти қарзгирандагон-мизочон (соҳибкорон) саҳт таъсир расонидааст, ки дар натиҷаи он тамоюли афзоиши тафовут барои ин нишондиҳанда байни арзишҳои меъёрӣ ва воқеӣ ба назар мерасад. Тибқи пешгӯиҳои иқтисодӣ вазъи иқтисодӣ ва молиявӣ соҳибкорон, ки дар муддати кӯтоҳ пешбинӣ карда мешавад, комилан хушбин нест. Нигоҳдорӣ ва, ҳатто, афзоиши арзиши ин нишондиҳанда метавонад ба сатҳи пардохтпазирӣ ва сифати сандуқи қарзии банкҳо дар кишвар таъсири манфӣ расонад. Мувофиқи ин, зарур аст, ки қабули чораҳои иловагӣ, аз ҷумла дар сатҳи ҳукумат, ба эътидол овардани дастгирии молиявӣ соҳибкорӣ, хусусан рушди истеҳсоли маҳсулот, аз ҷумла чораҳои дастгирии онҳо тавассути ҷудо кардани субсидия ва кам кардани сарбории андоз таъмин карда шаванд. Дар ҳолати амалӣ намудани назарияи мазкур шумораи банкҳои муфлисшаванда, ба монанди ҚСК «Агроинвестбанк», ҚСК «Тоҷиксодиротбанк», ҚСП «Фононбанк», ҚСП «Тоҷпромбанк» ва ғайра зиёд мегарданд».*

Баҳозурии вазъи захираҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти банкҳои тичоратӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки на ҳамаи банкҳои ватанӣ тавонистанд таъсири манфии оқибатҳои бухрони солҳои 2014-2015 пурра рафъ кунанд. Аммо, он банкҳои тичоратие, ки захираҳои қарзии ҷалбнамудашонро дуруст ба роҳ монда буданд, дар сахнаи бозори хизматрасониҳои банкӣ мавқеи хос гирифтанд. Бинобар ин, мо пешниҳод менамоем, ки дар нақшаҳои дарозмудати молиявӣ банк самаранок истифода бурдани захираҳои қарзӣ ҳадафи асосии ҳар як банки тичоратӣ ба ҳисоб равад, то ки таъсири манфии он оқибатҳои нугувори иқтисодию иҷтимоиро ба бор наорад.

Барои вусъат бахшидан ба ҳаҷми гардиши сармояи банк ҷалби захираҳои қарзӣ, яъне (пасандозҳои) шахсони воқеию ҳуқуқӣ нақши созгордоранд. Дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми умумии амонатҳои (пасандозҳои) шахсони воқеию ҳуқуқӣ дар низомии банкҳои кишвар дар соли 2013 5521,6 млн. сомонино (нисбати ММД 13,6%) ташкил кардааст. Соли 2021 ин нишондиҳанда ба 10159,3 млн. сомонӣ (нисбати ММД 10,3%) ва ё 1,84 маротиба зиёд

гардидааст. Албатта, дар соли 2021 сабаби зиёд гардидани ҳаҷми умумии амонатҳо дар низоми бонкӣ ин дар баланд пешниҳод намудани меъёри фоизи пасандозҳо, ки боиси ҳавасмандии аҳоли гардидааст, дида метавонем. Аммо, сабаби дигари кам гардидани ҳаҷми пасандозҳо нисбати ММД «*ин таъсири пайдарҳамии омилҳои беруна, ба монанди ба кишвар ворид гардидани вируси COVID-19, кам гардидани ҳаҷми воридоту содирот, афзоиши нархҳо, таваррум ва ғайраҳо мебошанд*» [7, С.227-231].

Бояд қайд намуд, ки вазъи бухрони молиявӣ иқтисодии солҳои охир таъсири манфии худро ба иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла ба низоми бонкӣ низ расонид, ки дар натиҷа имкониятҳои қарзбаргардонии муштариён коста шуда, сатҳи қарзҳои барнагаштаи бонкҳо афзоиш ёфт. Дар навбати худ, ин ҳолат боиси пурра иҷро нагардидани ўҳдадориҳои ташкилотҳои қарзӣ дар назди амонатгузoron ва нисбатан кам шудани ҳаҷми пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт гардид. Фоизи миёнавазни қарз дар давраи ҳисоботи соли 2022 «23,82 фоиз ва бо аъёри хориҷӣ 12,06 фоизро ташкил дод, ки дар муқоиса ба ҳаҷми давраи соли гузашта -0,13 фоиз бо пули милли ва -1,12% фоиз бо аъёри хориҷӣ кам мебошад» [14].

Оқибатҳои нисбатан ҷиддӣ ва шадидро таварруми шиддатнок (гиперинфлятсия) дорад, ки сабаби он афзоиши аз ҳад зиёди миқдори пул барои молиягузории хароҷоти бучети давлатӣ аз ҳисоби сенораё мебошад, ки бо ҷангҳо ва ё бо дигар роҳҳо (тарзҳои ғайритавадурӯмӣ ва ё ғайриэмиссионӣ) молиягузори қарда натавонистани касри калони бучети давлатӣ алоқаманд аст. Яъне таваррум дар бозори пулӣ пайдо шуда, шохаҳои он ба бозорҳои молӣ, бозори сармоя ва ба бозори қувваи корӣ ворид мешавад ва дар натиҷа тамоми организми иқтисодиро фаро мегирад. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми таварруми оғозёфта мӯътадилкунии танҳо бозори пулӣ кифоя нест, барои ин мақсад амалҳои зарурӣ дар соҳаҳои инвеститсионӣ, истехсолот, муносибатҳои меҳнатӣ ва ғайраҳо лозиманд.

Таварруми шиддатнок (гиперинфлятсия) ба чунин оқибатҳо оварда мерасонад:

а) шикасти низоми молиявӣ (пул аҳаммияти худро гум мекунад, ҷунки қобилияти харидории он бо суръат шуда, пул вазифаи ченаки қимати молро аз даст медиҳад, бинобар ҳаҷми гузариш ба иқтисодиёти бартерӣ ба вучуд меояд, ки дар он мол ба пул не, балки ба моли дигар мубодила қарда мешаванд);

б) ҳалалдор некуаҳволӣ (даромадҳои аслии аксарияти аҳоли ба таври фоҷиавӣ кам мешавад);

в) вайроншавии механизми инвеститсионӣ (инвеститсияҳо ба истехсолот мӯҳлати дарози рӯйпӯшшавӣ дошта, дар шароити беқурбшавии босуръатонаи пулҳо ғайрисамаранок мегарданд);

г) афзоиши шиддатнокии иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи он нофаҳмиҳои сиёсӣ, табаддулоти ҳарбӣ, ҷангҳои шаҳрвандӣ, инқилоб ва ғайра сар заданаш мумкин аст.

Азбаски сабаби таварруми шиддатнок дар шароитҳои ҳозира касри бучети давлатӣ ва зарурати сенёраж (даромад аз эмиссияи пул) мебошад, барои боздоштани таварруми шиддатнок, ҳукумат баробари қатъ гардонидани эмиссияи пул бояд ислоҳоти соҳаи бучетиро амалӣ кунад, яъне кам намудани хароҷоти давлатӣ ва баланд намудани андоз. Ҳаҷми тавр новобаста аз он, ки таварруми шиддатнок ҳама вақт ҳодисаи соф пулӣ аст, баргараф намудани он ҳама вақт, ба гуфти М. Фридмен, ҳодисаи фискалӣ мебошад. Таваррум новобаста аз пешбинишаванда ё ногаҳонӣ буданаш, хароҷоти зиёде дорад. Андозаи хароҷот бо суръати таваррум муайян қарда мешавад: чӣ қадаре, ки суръати таваррум баланд бошад, ҳамон қадар хароҷоти он зиёд мешавад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Афанасьев, М. Инфляция издержек и финансовая стабилизация/М.Афанасьев, О.Витте//Вопросы экономики. -2001. -№3.
2. Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78.
3. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85..
4. Владимирова, М.П. Деньги, кредит, банки/М.П.Владимирова. – М.: КНОРУС, 2005. – 288 с.
5. Жуков, Е.Ф. Деньги. Кредит. Банки/Е.Ф.Жуков.- М.: ЮНИТИ, 2001. – 622 с.
6. Икромов, Н.Қ. Муҳити институтсионалии танзими зиддибухронии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 1 (35). С. 159-169
7. Икромов, Ф.Н. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике Таджикистан/ Ф.Н.Икромов, Н.К.Икромов //Национальные экономические системы в

- контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. - Симферополь, 2022. С. 227-231.
8. Красавина, Л.Н. Инфляция в условиях современного капитализма/Л.Н.Красавина.-М.: Финансы, 1997- 564 с.
  9. Кэмпбелл, Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю - Экономикс.т.1 (2003). – 169с.
  - 10.Нуреев, Р.М. Деньги, банки и денежно – кредитная политика/Р.М.Нуреев.-М.: Финстатинформ, 1995. -128с.
  - 11.Паёми Пешвои миллат Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12. 2022. шаҳри Душанбе. www.president.tj аз 23.12. 2022. шаҳри Душанбе. www.president.tj.
  - 12.Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон. nbt.tj
  - 13.Тарасевич, Л.С. Макроэкономика/Л.С.Тарасевич. – М.: Высшее образование, 2006 – 654 с.
  - 14.Раҳимзода, Ш. «Муомилоти пул ва қарз»/Ш.Раҳимзода.- Душанбе 2008.-450с.
  - 15.Хончонов, А. «Фаъолияти бонкӣ», Шарки озод/А.Хончонов.- Душанбе 2010.-392с.
  - 16.Экономическая теория. Учебник. / Под ред. Добрынина А.И. М. 2007.- 560с.
  17. Эргашев, А.Э., Мухадбердиев Х. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиқтисод)/А.Э.Эргашев, Х. Мухадбердиев.- Душанбе, Эр-граф. 2003.-510с.
  - 18.Phelps E.S. (1967) Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time. *Economica*, P. 254–281.

REFERENCES:

1. Address on key aspects of Tajikistan’s domestic and foreign policy by the President of the Republic of Tajikistan, the Leader of the Nation, H.E. Emomali Rahmon to the Parliament of the Republic of Tajikistan. 23.12. 2022. Dushanbe city. www.president.tj.
2. Campbell R. McConnell, Stanley L. Brew - *Economics*.vol.1 (2003). – 169 p.
3. Afanasyev M., Witte O. Cost inflation and financial stabilization//*Issues of Economics*. 2001 No. 3.
4. *Banking Statistics Bulletin*, 2018. - № 12 (281). – p.77-78.
5. *Banking Statistics Bulletin*, 2019. - №12 (293). – p.84-85.
6. Vladimirova M.P. Money, credit, banks. – М.: KNORUS, 2005. – 288 p.
7. Zhukov E.F. Money. Credit. Banks. - М.: UNITY, 2001. – 622 p.
8. Ikromov N.K. Mukhiti institutsionalii tanzimi ziddiburoni bonkho dar Ҷумҳурии Тоҷикистон [Matn] / Ikromov N.K. // *Payomi Donishgohi davlatii tihorati Tojikiston*. 2021. No. 1 (35). p. 159-169
9. Ikromov F.N., Ikromov N.K. Mechanism for regulating anti-crisis measures of banks in the Republic of Tajikistan [Text] /Ikromov F.N., Ikromov N.K.// In the collection: National economic systems in the context of the formation of a global economic space. Collection of scientific papers. Under the general editorship of Z.O. Adamanova. Simferopol, 2022. p. 227-231.
- 10.Krasavina L.N. Inflation in modern capitalism. М.: Finance, 1997-564 p.
- 11.Nureyev R.M. Money, banks and monetary and credit policy. - М.: Finstatinform, 1995. -128p.
- 12.The official website of the National Bank of Tajikistan. nbt.tj
- 13.Tarasevich L.S. Macroeconomics. – М.: Higher Education, 2006 – 654 p.
- 14.Khonchonov A. "Banking activity", Free East, Dushanbe 2010.-392p.
- 15.Sharif Rahimzoda "Transaction of money and credit" Dushanbe 2008.-450 p.
- 16.Economic theory. Textbook. / Pod ed. Dobryнина A.I. М. 2007.- 560 p.
- 17.Ergashev A.E., Mukhadberdiev X. Course of economic theory (microeconomics), Dushanbe, Er-Graf. 2003, 510 p.
- 18.Phelps E.S. (1967) Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time. *Economica*, p. 254–281.